

2000 *Postmoderná semiotika textu* (Nitra: Ústav literárnej a umeleckej komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa)

The Story of *The Book, Which is to Come (About)*. On the Post-humans of the Post-literary Period

The essay focuses on distinctive features of postmodernism, conceived of as a – though no more exactly up-to-date, but still current – socio-cultural paradigm, and observed in Daniel Hevier’s first and so far last novel *Kniha, ktorá sa stane* (The Book, Which is to Come About). Particular attention is paid to those qualities, which appear as constitutive elements both on the level of the story and narration: multi-layered structure, eclecticism, intertextuality and self-thematization.

Realizácia príbehu v slovenskej postmodernej literatúre

BARBORA KLUČÁROVÁ – ANDREA ŠTEFANCOVÁ

Postmodernizmus je komplexný myšlienkový smer, ktorý determinuje inovačné ideové zmeny, prejavujúce sa nielen v oblasti filozofie a sociológie, ale aj v psychológii, etike, prírodných vedách, v politike a umení. Postmoderna nás stavia pred nové videnie sveta a jej hlavným úsilím je snaha o prekonanie modernizmu cestou spochybňovania proklamovaných ideálov, hodnôt a princípov, ktoré tvorili základ moderného sveta.

Postupný prechod od industriálnej k informačnej spoločnosti, vek kybernetiky, prudký rozvoj informatiky a komunikačných technológií má podľa Tibora Žilku vplyv aj na vývin umenia a signalizuje novú tvár literatúry, ktorú literárni historici označujú charakterizačným adjektívom postmoderná (ŽILKA 2000: 43). Literatúra je podsystémom kultúry, podliehajúcej vplyvu postmoderného uvažovania, a okrem primárnej estetickej funkcie, ktorej cieľom je vyvolať u čitateľa estetický zážitok, plní zároveň odrazovú funkciu, ktorá signifikuje aktuálny stav súdobej spoločnosti. Preto ponúka široký priestor autorským subjektom pre svojskú realizáciu (vonkajšou skutočnosťou podmienených) príbehov. Podľa Vladislava Dudinského svet sublimoval do príbehu a v ňom aj ostal (DUDINSKÝ 2003: 7). Hmotný svet sa pretransformoval do abstraktnej podoby príbehu, aby sa v ňom bujne realizoval vlastnou cestou, a spôsoby jeho interpretácií (aj literárnych) sú rôzne.

Podľa Žilku evidujeme v rámci stredoeurópskej literatúry dva typy postmoderny:

1. *existenciálnu podobu*, ktorú reprezentuje tvorba Dominika Tatarku, Rudolfa Slobodu, Jána Johanidesa, Dušana Mitanu, Dušana Duška v slovenskej literatúre, no ešte zjavnejšie diela českých spisovateľov Ludvíka Vaculíka, Bohumila Hrabala a Milana Kunderu;

2. *palimpsestovú podobu*, ktorá je založená na medzitextovom nadväzovaní, tj. na intertextualite; táto forma postmoderny dominuje v dielach Pavla Vilikovského, Lajosa Grendela, Martina Bútoru, Alty Vášovej (pozri ŽILKA 2000: 52).

Primárnym zámerom nášho príspevku je prostredníctvom vybraných diel interdisciplinárne poukázať nielen na hlavné atribúty postmoderného vývoja v spoločnosti (filozoficko-sociálny aspekt), ale aj na ich špecifickú transformáciu v literárnom priestore (literárny aspekt). Interpretáčnym podložím pre naše úvahy sa stali diela dvoch slovenských prozaikov, Pavla Vilikovského *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch* (1989) a Michala Hvoreckého *Lovci a zberači* (2001). Hoci autorské dielne oboch spisovateľov sú kvalitatívne diferencované, spájajú ich postmoderné črty, ktoré nám umožňujú vytvoriť parciálnu sondu do

širokospektrálneho sveta súčasnej literárnej postmodernity. Pri spracovaní témy sme uplatnili interpretačnú a komparatívnu metódu, pričom sme sa usilovali poukázať na špecifiká autorských metód, zdôrazňujúc bravúrne literárnu techniku Pavla Vilikovského a aktuálnosť (i komerčnosť) nazerania na realitu u Michala Hvoreckého.

Novela Pavla Vilikovského *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch* je ukázkovým reprezentantom slovenskej postmodernej literatúry a pomerne exaktným spôsobom napĺňa princípy jej palimpsestovej podoby. Celá novela vyznieva ako koláž myšlienok autora, vytvárajúci spojenie vysokej a masovej literatúry.

Michal Hvorecký na pozadí piatich noviel v knihe *Lovci & zberači*, slovami autora „piatich literárnych jázd po svete popkultúry a reklamy“, vykresľuje obraz postmodernej reality, v ktorej podľa Zygmunda Baumana namiesto normatívnej regulácie občana nastúpilo zvádzanie konzumenta, namiesto indoktrinácie nastúpila reklama a namiesto legitimizácie moci – médiá (BAUMAN 1995: 13). Autor sa dotýka hlavných problémov súčasnej doby (konzumná spoločnosť, strata identity, kríza hodnôt, honba za ziskom, korupcia, globalizácia apod.).

Na základe vyššie uvedených literárnych textov sme sa pokúsili vymedziť determinanty, ktoré podmieňujú špecifickú realizáciu príbehu v postmodernej literárnej tvorbe, pri čom za prvý podmieňujúci faktor považujeme *vplyv vonkajšej objektívnej reality implementovanej do vedomia autora*, ktorá v súčasnom vývine prináša inšpiratívne stimuly pre zrod umeleckých diel, keďže stav súdobej spoločnosti zasahuje aj oblasť umenia, tj. literatúru.

Príbeh v postmodernej literatúre reflektuje akútne a univerzálne problémy doby, ktoré v rámci kompozičnej výstavby diela ovplyvňujú kreovanie postáv a odrážajú aktuálny hodnotový systém spoločnosti. Michal Hvorecký vo svojich novelách nastoľuje novodobý problém medializácie sveta, v ktorom sú ľudia viazaní na informácie z médií a podliehajú mediálnej manipulácii. Najmä v novele *Brand party* spisovateľ poukazuje na konzumný spôsob života mladých ľudí, ich bezstarostný, ba až laxný prístup k svetovému dňaniu, ktorý odôvodňuje myšlienkou jednej z postáv, že „svet sa aj tak nedá zmeniť, tak si aspoň urobme party“ (HVORECKÝ 2006: 248). Prozaik Pavol Vilikovský dokonca daný nezaujem posúva až za hranice bezcitnosti, čo deklaruje reakcia rozprávačovej dcéry na obraz smrti: „[...] pred niekoľkými dňami mi napríklad vzrušene oznámila: ‚Dnes som videla, ako na bývalom Centrálnom skočilo jedno dievča z okna‘“ (VILIKOVSKÝ 1989: 13).

Podľa Michala Hvoreckého kľúčové slová súčasnej mladej generácie sú: zábava, drogy, peniaze a party (HVORECKÝ 2006: 204). Uvedené fakty podporil výber súčasných páľčivých tém, ktoré odrážajú názory, postoje a hodnoty mladej generácie a svojou blízkosťou a údernosťou ich dokážu zaujať (*Prvé víťazstvo hypermarketov* – idea masovej manipulácie spotrebiteľa; *Nové médium* –

asociácia Baumanovho „televeta“ deklarujúca závislosť od sitkomov; *Brand party atd.*). V novele *Brand party* autor prostredníctvom hlavnej postavy, Chiny, osvetľuje životný štýl a hodnotový rebríček súčasníkov: akcia sa bude volať Brand party „podľa toho, čo mám v živote najradšej: značky. Sú to bohovia novej éry. Nie sú to len znaky, ale novodobé ikony, posolstvá slasti a moji najbližší priatelia. [...] Sama seba poznávam iba vďaka nim, inak o sebe neviem vôbec nič [...]. Presne sa hodia k môjmu životnému štýlu a uvažovaniu. A ja vyžadujem, aby mi poskytovali intenzívny pocit bezpečia a výnimočnosti“ (IBID.: 206).

Pavol Vilikovský v novele *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch* iniciuje sociologický problém upriamením pozornosti čitateľa na vzťahovú rovinu textu a komplikované relácie, do ktorých vstupuje hlavný hrdina v rôznych pozíciách: vzťah matka – syn, manžel – manželka, otec – dcéra. Autor proklamuje osamelosť postmoderného človeka, ktorú pociťuje aj napriek tomu, že je členom mnohých sociálnych skupín, najmä rodiny. Silný individualizmus jednotlivca vyznieva ako jeden z hlavných dôvodov podnecujúcich krízu súčasnej rodiny: „...boli sme, každý z nás osve celkom znesiteľní ľudia, ale ako rodina sme boli na nevydržanie“ (VILIKOVSKÝ 1989: 13). Michal Hvorecký v novele *Berlin* kreuje obraz doby, v ktorej sa napriek rozvoju komunikačných technológií vytráca schopnosť porozumenia a priamej medziľudskej komunikácie: „Vídavali sa dennodenne a absolútne si nemali čo povedať“ (HVORECKÝ 2006: 65). Obaja prozaici teda poukazujú na komunikačné problémy svojich postáv. Absencia vzťahovej komunikácie sa v priestore textu prejavuje redukciou dialógov, v dôsledku čoho dominantné postavenie nadobúda pásmo rozprávača.

Michal Hvorecký naznačuje aj politické, ekonomické a globálne problémy postmodernej spoločnosti, pričom zdôrazňuje silu peňazí a poukazuje na všadeprítomnú korupciu. Nastoľuje ideu, že „znovuobjavenie politického priestoru predstavuje v období globalizácie najťažšiu úlohu“ (IBID.: 220). Problémy globalizácie naznačuje aj Baumanovo konštatovanie: „Človek sa dostal do vážnej existenčnej krízy, ktorá zapríčiňuje stratu identity, väčšiu manipulovateľnosť s ním, než tomu bolo v predchádzajúcich obdobiach“ (BAUMAN 1995: 27). Daný fakt sa premieta aj do prostredia literárnych postáv a vedie k tvrdeniu jednej z nich, že „v najhlbšom význame slova globalizácia sa odráža práve neurčitosť a neusporiadanosť sveta, ktorý sa ženie dopredu už len vlastnou zotrvačnosťou. Chýba centrum, ovládací panel, riadiaci úrad. Na prvý pohľad zložitý slovo znamená vlastne to, čo sama veľmi dobre poznám – nový svetový neporiadok“ (HVORECKÝ 2006: 193).

Ďalším z aspektov realizácie príbehu v postmoderne je otvorený záver, ktorý predpokladá aktívnu participáciu čitateľa a vytvára priestor pre rozvíjanie fantázie, asociatívneho a reflexívneho. Často v ňom absentuje detenzia a nečakane odvádza pozornosť od ústredného deja, teda

problému nastoleného v jadre príbehu. Zjednocujúcim znakom všetkých noviel sú záverečné konštatovania, ktoré sa vzpierajú logickému uvažovaniu a poukazujú predovšetkým na chaos, deštrukciu hodnôt a absurditu postmodernej doby. Zástupným príkladom môže byť ukončenie Vilikovského novely, ktorej hlavným problémom je vražda matky vlastným synom: „Konečne. Teraz je už naozaj všetko na svojom mieste. Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch. Ešte nejaké otázky, Beverly?“ (VILIKOVSKÝ 1989: 79). Reálne obrazy koňa na poschodí a bezradného slepca vo Vrábľoch vyznievajú k pokojnému autorovmu konštatovaniu tenzívne a deklarujú zmenu nazerania na opozitnú dvojicu normálnosť – absurdnosť, podporujú tak filozofický konflikt moderny a postmoderny.

Faktor *zamerania deja na prítomnosť* (prítomný okamih) aplikovali vo svojich dielach obaja autori. Postavy v ich novelách nie sú determinované minulosťou a nie sú nám ponúknuté ani konkrétne vízie ich budúcnosti (výnimkou je Hvoreckého novela *Nové médium*).

Za ďalší z determinantov považujeme *zážitkovosť*. Honba za zážitkom sa stáva hnacou silou konania postmoderných postáv a podnecuje presun do vnútorného sveta jednotlivca (postavy) s dôrazom na jeho pocity a osobné prežívanie.

V súvislosti s nákupnou mániou podporujúcou ideu konzumu autor vysvetľuje inšpiračné pozadie názvu knihy *Lovi & zberači*: „Konzumenti predsa nie sú len zberateľmi vecí, ale v prvom rade zberateľmi pocitov. Ich túžba nakúpiť netúži po uspokojení. Naopak, túži po ďalšej túžbe“ (HVORECKÝ 2006: 16). Osvetlenie názvu v úvodnej novele signalizuje prepojenie s Baumanovou typológiou ľudí v období postmoderny. Dominantným typom sa stáva *turista* – zberateľ zážitkov, ktorý zmysel svojho života nachádza v zbieraní čo najväčšieho množstva dojmov a v ich sprostredkovaní ďalším osobám (ŽILKA 2000: 47).

Ponor do vnútra postavy podporuje aj *impresionistická tendencia*. V tvorbe Michala Hvoreckého – intenzívnejšie ako u Pavla Vilikovského – vystupuje do popredia snaha zachytiť vonkajšiu realitu impresionisticky, pocitovo, čomu napomáha aj silný senzualizmus, ktorý podporuje zmyslové vnímanie postáv. Prejavuje sa okrem iného najmä v uplatnení princípu farebnosti, avšak bez symbolického pozadia, pričom tento princíp primárne signalizuje pestrosť sveta a sekundárne podporuje ideu multikulturality.

Tibor Žilka uvádza, že „Umelecké texty sa už často tvoria prostredníctvom intermediality, čiže zapojením viacerých komunikačných kanálov na vyvolanie umeleckého zážitku u príjemcu“ (IBID.: 49). Intermedialita vytvára podložie pre senzualizmus a ten zasa základ pre realizáciu impresionistickej tendencie. Michal Hvorecký uplatňuje intermedialitu v rámci všetkých noviel, no predovšetkým v novele *Prvé víťazstvo hypermarketov*, a to prostredníctvom obrazov opisujúcich

druhy mediálnej manipulácie, využívajúcej také podprahové vnemy ako hudba, obrazy šťastnej rodiny, tj. zrakové a sluchové dojmy pôsobiace na podvedomie kupujúcich.

Jedným z určujúcich faktorov postmodernej literatúry je aj *intertextualita*. Tento jav sme zaznamenali najmä v tvorbe Pavla Vilikovského. Podľa Tibora Žilku „sa v období postmodernej zo vzťahu REALITA – TEXT ťažisko tvorby presúva na vzťah TEXT (1) – TEXT (2), čiže nový text sa viaže na starší text“ (IBID.: 50).

V diele *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch* sú hranice jednotlivých vrstiev textu nejasné, vytvárajú na prvý pohľad jednoliaty text rozčlenený iba akýmisi kvázi kapitolami, ktoré sprevádza, pre postmodernej typická, citátovosť – intertextualita. Autor v záhlaviach kapitol použil úryvky z knihy ppl. Bruna Jakscha *Jezdec a kůň* (1927), ktoré v určitej miere predznamenávajú myšlienkovú rovinu danej kapitoly. Takto úvodný citát v dvadsiatej piatej kapitole symbolickým vnútorným (psychickým) bojom jazdca a koňa naznačuje tenzívnu scénu dusenia matky hlavným hrdinom, teda ich zápas.

Uvedomujúc si prítomnosť intertextuality vo svojej tvorbe, dospel autor k tvrdeniu, že „mne sa po dlhoročnom obsmrdaní ušlo iba cifrovať, pilovať vety, ktoré napísali iní“ (VILIKOVSKÝ 1989: 28). Dané konštatovanie môže asociovať predstavu, že v súčasnej literárnej tvorbe dominuje preberanie myšlienok iných, čím sa výrazne oslabuje kreatívny potenciál, čo podporuje názory mnohých literárnych vedcov, ktorí považujú postmodernej za smrť literatúry ako Ján Tužinský (*Postmoderna – alebo smrť literatúry?*, 2002) a iní.

V dôsledku intertextuality dochádza k bezprostrednému kontaktu textov umeleckej a neumeleckej proveniencie a tým aj k miešaniu žánrov (úryvky z novín zakomponované do deja), z čoho vyplýva, že intertextualita umocňuje nejasnosť a komplikuje čitateľskú percepciu.

Ďalším fenoménom podporujúcim formovanie postmoderného príbehu je *koexistencia viacerých dejových línií*, ktorú sme zaznamenali najmä v novele *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch*. Autor ich v diele rozvíja naraz a s ľahkosťou, bez upozornenia preskakuje z jednej na druhú (cesta autobusom, rozhovor s dcérou, spomienky na školské časy, choroba matky...).

Odklon od reality, posledný determinant kreovania postmoderného príbehu. Obaja analyzovaní autori pracujú s netradičnými námetmi príbehu, ktoré sú v značnej miere hyperbolizované alebo majú nádych „fantastiky“ (téma vraždy vlastnej matky a spôsob vyrovnávania sa hlavnej postavy so svojím činom alebo masová hystéria vyvolaná podprahovými vnemami pri otvorení nového hypermarketu či chorobná závislosť od sitkomov apod.).

PRAMENE

HVORECKÝ, Michal

2006 [2001] *Lovci a zberači* (Bratislava: Vydavateľstvo PT)

VILIKOVSKÝ, Pavel

1989 *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch* (Bratislava: Smena)

LITERATÚRA

BAUMAN, Zygmunt

1995 [1993] *Úvahy o postmodernej dobe*, prel. Miroslav Petrusek (Praha: Slon)

DUDINSKÝ, Vladislav

2003 *Medzi modernou a postmodernou* (Prešov: ManaCon)

ŽILKA, Tíbor

2000 *Postmoderná semiotika textu* (Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)

Aspects of Story in Postmodern Slovak Fiction

The works of Pavol Vilikovský and Michal Hvorecký provide two alternative forms of construction and functioning of story in postmodern Slovak literature. While Vilikovský prefers the palimpsest method and other intertextual strategies as well as sophisticated style, Hvorecký focuses on hot-button themes of contemporary society while employing the “hic et nunc” temporal scheme, impressionist view on reality, sometimes adopting communication strategies of other media such as advertisement or TV. Though the individual methods of the two authors display a variety of differences, all the literary tools employed result from a shared socio-philosophical basis of postmodern thinking based on all-embracing pluralism.